

*Szabadi István*¹

SZILÁGYSÁGI ESPERESEK ÉLETÚTJA A 17. SZÁZADBAN

ABSTRACT

The Lives of the Hungarian Reformed Deans of Szilágyság (Sălaj) in the 17th Century

Recent research in cultural, literary and peregrination history, especially the data of János Heltai and András Szabó, provides us with important information about the lives - especially their education and “career history” - of the Reformed deans of Szilágyság (Sălaj) in the 1600s. The study presents the life histories of the deans of Szilágyság (Sălaj) in the 17th century, with special attention to their education. Focusing mainly on the reign of Prince Gábor Bethlen and the selection of the deans, the study shows that the support of the Reformed church counties of Kraszna and Central-Szolnok reflected a very conscious ecclesiastical policy on the part of the Reformed princes of Transylvania in the 17th century. The ecclesiastical policies of the Transylvanian princes of the time contributed greatly to the strengthening of the Reformed Church in the historical Transtibiscan Church District, and the same can be seen at the level of the church counties.

Keywords: 17th History of the Reformed Church in Hungary, Calvinism, History of Szilágyság (Sălaj), History of Transylvania, Prince Gabor Bethlen

Az 1600-as évek szilágysági református espereseinek életútja, leginkább iskolázottsága, vagy ha úgy tetszik, „karriertörténete” során az újabb művelődés- vagy irodalomtörténeti, peregrinációtörténeti kutatások komoly segítséget jelentenek számunkra, leginkább Heltai János és Szabó András adattárai, melyek adatai egy-

1 Szabadi István (dr. habil.) PhD (Debrecen), ThD (Kolozsvár), egyháztörténész, a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának igazgatója (1996–), a TTRE Közgyűjteményei igazgatóhelyettese (2021–). Kutatási területe: 16–17. századi református egyház- és művelődéstörténet. iszabadi@gmail.com

úttal komoly tanulságokkal szolgálnak. Úgy vélem ugyanis, hogy a 17. század erdélyi református fejedelmei számára Kraszna és Közép-Szolnok református egyházmegyéjének és ezáltal református egyházainak támogatása igen tudatos egyházpolitikát tükröz, gondolok itt elsősorban Bethlen Gábor fejedelemségére és a szilágysági esperesek kiválasztására. A történeti tiszántúli egyházkerületben a korabeli erdélyi fejedelmi politika nagyban segítette a református egyház erősítését, ugyanez egyházmegyei szinten is tetten érhető.

A református egyház történetének első nagy összefoglalása, Debreceni Ember Pál munkája a szilágyi (krasznai) egyházmegyéről szólva leírja, hogy neve latinul *Sylvaniensis*, magyarul szilágysági. Képviselője 1567-ben a Debreceni zsinaton aláírta a Helvét Hitvallást mint „krasznai” esperes, nevét ugyanakkor nem ismerjük. Ember Pál is utal Derecskei Demeter reformátori munkásságára (hivatkozva Pápai Páriz Ferenc *Rudus Redivivum* című művére). Viszont a református egyházmegye első esperesének Kisdobszai Dánielt, a zilahi egyház lelkipásztorát tartja 1596 táján, őt követi Keresszegi István 1627 körül (utóbbi tiszántúli superintendens is lesz)². Ennél többet és biztosabban ma sem nagyon tudunk a református egyházmegye kezdeteiről. Az egyházmegye történetének megírására, ahogy Zsigmond Attila fogalmaz, „meglehetősen bizonytalan kísérletként” az 1870-es években történt először próbálkozás, nem sok sikerrel.³

Petri Mór szerint az említett Kisdobszai Dániel, mint zilahi pap, esperes 1596 körül, tehát ő nyerte meg a somlyói egyház részére Bethlen Gábortól Kémer, Bályok, Ipp és Récese helységek határainak dézsmáit.⁴ Kisdobszai Dániel vezetékneve hódoltsági származásra utal, Somogyból érkezett, mint Kálmáncsehi vagy Melius.⁵ Még ahhoz a lelkészi nemzedékhez tartozott, amely Wittenbergben volt diák, 1577. december 16-án iratkozott be az egyetemre Károlyi Mihállyal és Laskai Csókás Péterrel egyszerre. Már 1578-ban hazatért, 1581 októberében Szilágycsehben, 1592–1598 között Zilahon lelkész, itt lett a szilágyi egyházmegye esperese. Ezután Szamosudvarhelyen, majd 1608-tól Szilágysomlyón szolgált lelkészként és esperesként haláláig, 1614 nyaráig.⁶

2 DEBRECENI EMBER PÁL: *A magyarországi és erdélyi református egyház története*, Ford. Botos Péter, Sárospatak, 2009, 464–465.

3 *Névkönyv az erd. ev. ref. anyaszentegyház számára*, Kolozsvár, 1874, 1–20. Értékelését lásd ZSIGMOND Attila: *Egyházközségeink a Névkönyvek tükrében, Református Szemle* 98(2005/1), 93–109.

4 PETRI MÓR: *Szilágy vármegye monografiája I. kötet*, Budapest, 1904, 518.

5 Kálmáncsehi Sánta Márton szülőhelyével, Kálmánca mezővárossal szomszédos, mindig is túlnyomórészt reformátusok lakta település, 1950 óta Baranya megyéhez tartozik.

6 SZABÓ ANDRÁS: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*, Budapest, 2017, 176. „C: 1577. december 16. Károlyi Mihállyal és laskai Csókás Péterrel egyszerre; E 1578 január 7. Még 1578-ba hazatért, a coetustól hét tallér és öt arany útravalót kapott. 1581 októberében már biztosan Szilágycsehben volt református lelkész. 1592-ben zilahi lelkészként lett a szilágyi egyházmegye esperese, itt volt még 1598-ban is. Innen Zoványi Jenő szerint elűzték, és Szamosudvarhelyre került. 1608-ban pedig már Szilágysomlyón találjuk. Halála után a földbirtokos elvette a templomot a reformátusoktól, a s katolikus papot akart hozni, ez kiváltotta Bethlen Gábor közbelépését.”

Azért, hogy nemzedékének kontextusában láthassuk nevelődését és életútját, hadd mondjam el, hogy Kisdobszai nemzedéke számára meghatározó volt Philipp Melanchthon teológiai munkássága, melyre a mértéktartás, a tolerancia jellemző: a szükséges dolgokban hűséget, a többiekben – az egység érdekében – engedékenységet hirdetett. Nem kevesen vélik úgy, hogy (nem utolsósorban Magyarországon) ez tette lehetővé a protestantizmus svájci irányzatának a század második felében való gyors továbbterjedését.⁷

A Kisdobszait követő szilágysági esperesek már Heidelberg neveltjei. Heltai János alapvető munkáiban feltárta és adattárban rögzítette a magyarországi protestáns diákok 17. század eleji heidelbergi peregrinációját.⁸ Ugyanő kitért későbbi hazai pályafutásukra is,⁹ kiemeli, hogy a magyar diákok heidelbergi peregrinációja „rendkívül sikeres volt, vallási, művelődési, politikai hatásait szinte máig felismerhetjük”.¹⁰

A szilági/krasznai egyházmegye Kisdobszai Dánielt követő esperesei közül a következőkről, Perecseni Ferencről alig tudunk valamit, a következők jól jellemzik a forrásadottságot, forrásaink esetlegességét. Zsigmond Attila szerint 1598–1608 között hadadi lelkész,¹¹ más forrás szerint ugyanakkor, jól adatoltan, 1602-ben Monóban szolgál,¹² Zoványi Jenő szerint 1618-ban esperes,¹³ Petri Mór szerint 1628-ban is esperes,¹⁴ de ez utóbbi kizárható, hiszen ekkor már régen Keresszegi István töltötte be ezt a hivatalt.

Keresszegi Herman István már jóval ismertebb alakja a szilágysági egyháztörténetnek. Debrecenben volt tógátus diák, 1609. augusztus 9-én iratkozott be, 1612-ben senior lett. Járt a marburgi egyetemre (1613-ban), majd Wittenbergben egyike volt az utolsó ott tanult református magyaroknak, 1614. április 23-án a he-

7 KOVÁCS Endre: *Melanchthon und Ungarn*, in: Melanchthon-Komitee der DDR (szerk.): *Philipp Melanchthon. Humanist, Reformator, Praeceptor Germaniae*, Berlin, 1963, [I], 261–269.

8 HELTAI János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, (1980) 243–347.

9 HELTAI János: *A heidelbergi egyetemjárás 1595–1621*. in: Békési Imre et al. (szerk.) *Régi és új peregrináció: Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*, Szeged, Scriptum, Budapest, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1993, 540–548.

10 Uo. 544.

11 Zsigmond Attila szíves közlésére Hermán M. János hivatkozik egy tanulmányában. HERMÁN M. János: A hadadi lelképásztorok névsora, *Református Szemle*, 105(2012/5), 528.

12 ZSINKA Ferenc (szerk.): *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár XIII*. Budapest, 1929.; ZOVÁNYI Jenő: *Protestáns lelkészek nyugtatóványai régi tizedjegyzékek mellett*, 109.

13 ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Ladányi Sándor (szerk.), 3. javított és bővített kiadás, Budapest, 1977, 607.

14 Petri Mór Sülelmedről írja, jellemzően az 1879-es „Névkönyv” 24. lapjára hivatkozva: „Egy 1628 febr. 23-diki egyházmegyei jegyzőkönyv szerint: »papi díjlevelet szervez és magának papot bír. Fizetés minden gazdától egy és fél kalangya buza és egy kalangya zab, ha búzája nincs 33 dr., ha zabja nincs 10 dr.; kinek bora termett, fél veder. Asszonyunk önagysága grátiájából az malomnak sabbathalissa a prédikátoré, a decimából sedecim.« irattatott Perecseni Ferenc Esperes uram előtt a fenn irt napon és évben.” PETRI Mór: *Szilágymegye monográfiája IV*, [Budapest], 1904, 362.

idelbergi egyetemre iratkozott be. Hazatérve 1616-ban zilahi lelkész, 1620 júniusában a szilágyi egyházmegye esperese, 1629. november 25-én tiszántúli püspök. Ettől kezdve Debrecenben szolgál lelkészként, majd esperesként, 1641-ben hunyt el.¹⁵ Keresszegi tehát 1630-ban elhagyta a Szilágyságot, és Debrecenbe távozott. Ekkor Szilvási K. Márton szilágynagyfalusi, majd szilágycsehi lelkészt választották utódjául (1630–1634). Nem kizárt, hogy a szilágycsehi lelkészi hivatalt nem ő, hanem testvére (öccse?), a szintén heidelbergi peregrinus Szilvási K. István töltötte be, aki Heltai adattára szerint éppen 1630-ig szolgált ott.¹⁶ Szilvási K. Márton 1617. április 7-én iratkozott be a heidelbergi egyetemre. Tanulmányait Bethlen Gábor támogatta, Gyulafehérvárott rektor is volt, majd Bánffyhungyadra került (1622-ben), ahol 1623 elejétől esperesként szolgált. Heltai szerint 1626-ban kerülhetett a Szilágyságba Szilágynagyfaluba, 1630-tól lett krasznai esperes mint már szilágycsehi pap, 1634–1638 között halhatott meg.¹⁷

Utóda Csengeri [Pásztor] József hadadi lelkész, (esperes 1634–1650 között), szintén heidelbergi peregrinus. Debreceni diák volt 1607-ben, Heidelbergben 1614. április 1-én iratkozott be. Ami még tudunk róla: 1625-ben Szatmárnémetiben lelkész és szatmári esperes, szilágysági esperesként 1634-től szerepel, 1648-ban pedig hadadi papként tűnik fel.¹⁸

Itt ér véget a volt heidelbergi peregrinusok, későbbi szilágysági esperesek sora, és úgy tűnik, hogy az egyházmegye székhelye is Zilahra kerül hosszú évtizedekre. Csengerit az esperesi hivatalban Tótfalusi István zilahi lelkész követte (kb. 1650–1659 között).¹⁹ Ennek utóda Zilahi János hadadi és zsigódi lelkész (esperes valamikor 1667–1677 között). Róla részletesebben ír Zsigmond Attila,

15 Heltai: *Adattár*, 291.

16 Uo. 332.

17 Ua. „Bethlen Gábor alumnusa. Bethlen ekkor levelet is küldött vele és Böjti Veressel Pareushoz. Szilvásiék 1618-ban is váltottak levelet Bethlennel (Adattár I 201 – TT 1881:307. 1.). 1618 őszén Marburgban is megfordult Szilvási. Hazatérve 1619. okt. 11-én Bethlen parancsára Nagyszombat városa fuvarozta Léváig (Adattár I 222. 1.). Rövid ideig Gyulafehérvárott volt rektor, innét hamarosan Bánffyhungyadra ment lelkésznek, 1622. jan. 17-én már ott volt. (Adattár I 225.1.). 1623 elejétől a kolozskalotai egyházmegye esperes tisztét is viselte, 1626-ban azonban már más volt az esperes, tehát Szilvási ekkor foglalhatta el a szilágynagyfalui papságot, ahol 1630-ban már a szilágyszolnoki esperes és ez időtájt már szilágycsehi pap. Zoványi és Herepei szerint 1634 körül halt meg (Adattár I 234.1.), Szinnyei szerint 1638-ban.”

18 Heltai: *Adattár*, 270. „1607. júl. 6-án subscribált Debrecenben. Heidelbergi peregrinációján kívül a következő adatok vonatkozhatnak rá: 1625-ben Csengeri P. József első pap Szatmárnémetiben és szatmári esperes. 1634. jún. 18-án Szatmáron tartott közzsínat szilágysági esperesül Csengeri Józsefet erősítette meg. 1648-ban Csengeri József hadadi pap és szilágyi esperes... ajánlja neki, mint szatmárnémeti első papnak s szatmári esperesnek Gönci. M. János. RMK III 1703-at (Leyden 1648. jan. 15.) és RMK III 1704-et (Leyden 1648. márc. 11.) Csengeri József hadadi papnak és szilágyi esperesnek ajánlja Mátyóki S. István.”

19 Petri: *Szilágy vármegye monográfiája V.* 646.: „Tótfalusi István 1646-ban zilahi esperes. 1650 június 26-dikán (Toothfalusi István), mint szilágysági esperes, teljes című zilahi lelkész (minister) volt jelen a Szatmárt tartott püspökválasztó közzsínaton. Husztra vitték el később papnak – Tört. Tár, 1898. évf. 635. 1.”

eligazodni próbálván hat azonos nevű kora újkori szilágysági lelkész élettörténetében.²⁰ Szerinte az esperes Zilahi 1589 táján született Zilahon, tanulmányairól csak sejtései vannak, mindenesetre a „Clarissimus” jelzõt viselte esperesként, ami peregrinációjára is utalhat. Talán volt Somlyón is lelkész, halálának éve is bizonytalan, mindenesetre Zoványi Jenõ esperesnévsora szerint már 1677–1678-ban Felvinczi Sándor a zilahi lelkész, és esperes is egyben. Szinnyei szerint Felvinczi ott volt a Martonfalvi Tóth György vezetésével 1660-ban, Várad eleste után Debrecenbe menekült diákok között, majd 1669–1670-ben Leidenben tanult.²¹ Szinnyei szerint 1675–1679 között volt Zilahon.²² Zoványi szerint õt Csehi János menyõi, majd zilahi lelkész követte (esperes 1678–1694 között), majd, a 17. században Debreceni Fõris István zilahi lelkész (esperes 1694–1711 között).²³

Látva a szilágysági lelkészek erõs debreceni kapcsolatrendszerét, az esperesek, és általában a szilágysági lelkészek képzettségéhez még azt szeretném hozzátenni, hogy a megjelent diáknévsorok szerint²⁴ a szilágysági lelkészek túlnyomó része a kora újkorban nem Nagyenyeden, hanem minden bizonnyal Váradon, majd 1660 után bizonyítottan Debrecenben kapott képzést, itt szentelték lelkésszé, mely szentelés tiszántúli zsinatokon történt, nyilvános disputát, vizsgát követõen. Képzettségük, lelkiségük és gondolkodásuk tehát ide köti õket, a puritanizmus két kora újkori fellegvárához. Úgy vélem, meghatározó lesz, hogy Somlyóról és Hadadról Zilahra helyezõdik át az egyházmegye székhelye, ez azt is mutatja, hogy a korábbi fejedelmi és fõúri befolyás és pártfogás gyengül, nem függetlenül attól, hogy a Szilágyság is lényegében hódoltsági területté válik, de legalábbis annak közvetlen peremére kerül, Somlyónak mint végvárnak a jelentõsége lesz az elsõdleges 1660 után.

IRODALOM

BOZZAY Réka – LADÁNYI Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Budapest, 2007.

DEBRECENI EMBER Pál: *A magyarországi és erdélyi református egyház története*, Ford. Botos Péter, Sárospatak, 2009.

20 ZSIGMOND Attila: Barangolás a nevek útvesztõjében avagy hány Zilahi János szolgált a szilágysági traktusban?, *Hepeshupa–Szilágysági mûvelõdési folyóirat* (3/2014), 6–13.

21 Ezt megerõsíti BOZZAY Réka – LADÁNYI Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*, Budapest, 2007, 191. „Felvinczi Alexander, Hungarus, ref. sz. 1643 Léczfalva beíratkozott] 1668.5.23. Ph. Th. kijíratkozott] 1669.7., ...+Debrecen 1686.3.29.”

22 SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. III, Budapest, 1887, 361–362.

23 Uo. 647–648. „Debrecenben tanult, majd 1678-ban Túrkevén lett lelkész. 1679-tõl a franekeri és az utrechti egyetemen tanult. 1681-ben hazatérve Királydarácon, 1686-tól Szilágysomlyón, 1688-tól Zilahon szolgált. 1694. június 9-én a szilágysági egyházmegye esperesévé, 1699. szeptember 27-én a tiszántúli egyházkerület fõjegyzõjévé választották.”

24 JUHÁSZ István – JAKÓ Zsigmond: *Nagyenyedi diákok 1662–1848*, Bukarest, 1979.; SZABADI István (szerk.): *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I–II.*, Debrecen, 2013.

- HELTAI János: *A heidelbergi egyetemjárás 1595–1621*. in: Békési Imre et al. (szerk.) *Régi és új peregrináció: Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon*, Szeged, Scriptum, Budapest, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1993, 540–548.
- HELTAI János: *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1980, 243–347.
- HERMÁN M. János: A hadadi lelkipásztorok névsora, *Református Szemle*, 105(2012/5).
- JUHÁSZ István – JAKÓ Zsigmond: *Nagyenyedi diákok 1662–1848*, Bukarest, 1979.
- KOVÁCS Endre: *Melanchton und Ungarn*, in: Melanchthon-Komitee der DDR (szerk.): *Philipp Melanchthon. Humanist, Reformator, Praeceptor Germaniae*, Berlin, 1963, [I], 261–269.
- Névkönyv az erd. ev. ref. anyaszentegyház számára*, Kolozsvár, 1874.
- PETRI Mór: *Szilágy vármegye monografiája I.*, Budapest, 1904.
- PETRI Mór: *Szilágy vármegye monográfiája IV.*, [Budapest], 1904.
- SZABADI István (szerk.): *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I–II.*, Debrecen, 2013.
- SZABÓ András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*, Budapest, 2017.
- SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. III*, Budapest, 1887.
- ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Ladányi Sándor (szerk.), 3. javított és bővített kiadás, Budapest, 1977.
- ZSIGMOND Attila: Barangolás a nevek útvesztőjében avagy hány Zilahi János szolgált a szilágyi traktusban?, *Hepehupa–Szilágysági művelődési folyóirat* (3/2014), 6–13.
- ZSIGMOND Attila: Egyházközségeink a Névkönyvek tükrében, *Református Szemle* 98(2005/1), 93–109.
- ZSINKA Ferenc (szerk.): *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár XIII*. Budapest, 1929.